

Б. Слющинський

**МІЖЕТНІЧНА КУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ В
УКРАЇНСЬКОМУ ПРИАЗОВ'І В КОНТЕКСТІ ПОБУДОВИ
ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА**

Одним із найважливіших чинників громадянського миру і консолідації українського суспільства в сьогodнішніх умовах глибокої економічної та політичної кризи є міжнаціональна злагода. Ця проблема надзвичайно актуальна для східних регіонів України з огляду на наслідки довготривалої політики зросійщення, а також

цілеспрямовану антиукраїнську діяльність певних політичних сил, стратегічною метою яких є створення єдиного економічного, інформаційного і культурного простору України, Російської федерації і Білорусі, надання російській мові статусу державної поряд з українською тощо. Саме відбуваються спроби використання росіян, що проживають на теренах України у своїх гегемоністсько-проімперських цілях. Негативний вплив справляють міжетнічні протистояння в нових незалежних державах, які виникли в результаті розпаду Радянського Союзу і соціалістичних країн. Наявність непомірно великої кількості іноетнічних груп населення, зосереджених у східному і південному регіонах України, змушує приділяти велику увагу проблемі міжнаціональних відносин. Саме міжнаціональні проблеми і проявляються через міжетнічну культурні комунікацію.

Міжетнічна культурна комунікація – це адекватне взаєморозуміння двох (або більше) учасників комунікативного акту, що належать до різних національно-етнічних культур.

По-різному у різні часи висвітлювали історію України, а отже і міжетнічну культурну комунікацію її суспільства, особливо в радянський період, коли був „інформаційний інтернаціоналізм”, а насправді були „основні етнічні групи і другорядні”. Яскравим підтвердженням цьому є праця „Масова інформація в радянському промисловому місті” за редакцією Б.А.Грушина та Л.А.Онікова.

Багато праць присвячені тим соціальним перетворенням, які відбуваються в нашій державі сьогодні (М.Михальченко та З.Самчук „Україна доби межичасся”, О.Злобіна та В.Тихонович „Суспільна криза і життєві стратегії особистості”, М.О.Шульга „Етнічна самоідентифікація особистості” та ін.), але проблема міжетнічної культурної комунікації в багатонаціональній Україні, особливо на сучасному етапі, ще не достатньо висвітлена і вимагає подальшого дослідження. Враховуючи і те, що міжетнічна культурна комунікація лежить в основі не тільки існування але і розбудови нашої держави то її роль сьогодні помітно зростає, на що не можна не звертати уваги.

Слід відзначити те, що населення України складають численні національності та етнічні групи. Ще наприкінці ХУІІІ ст. населення українських земель, інкорпорованих до складу Російської імперії, характеризувалося значною перевагою корінних мешканців. На Лівобережжі українці становили 98,1% населення, на Слобожанщині – 85,9%, на Правобережжі – 88%, у Степовій (Південній) Україні – 71,5%.

Наприкінці XIX ст. внаслідок переселенських рухів частка корінних мешканців в Україні зменшилася з 90 до 80%. Натомість збільшилася кількість росіян: у той час останніх серед населення України становила майже 12%.

Польська людність в Україні складала 10% населення на початку XIX ст. й 6% - наприкінці його. Однак серед дворянства вони переважали (60%). Вагомою залишалася частка євреїв (8%), а також німців – 1 млн. осіб [1, 53-57]. Українці у XIX – на початку XX ст. залишалися аграрною нацією, що не могло не вплинути на їх розвиток, але на їх розвиток впливала і *міжетнічна культурна комунікація*. Склад населення України створював певні особливості процесу міжетнічної культурної взаємодії. Про це свідчить і стаття Анатолія Погрібного „Більше „полі” ми – чи „моно?” [2]. Потрібно зазначити, що такий різноманітний склад населення України залишився і сьогодні, а це призводить до певних сучасних міжетнічних культурних комунікацій. Тільки на території Маріупольської міської ради (Донецька область) за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року, проживає 104 національності та етнічні групи.

Найбільш численними є українці (47,7%), росіяни (44,1%) та греки (4,2%). Крім цього тут проживають німці, білоруси, болгари, вірмени, грузини, євреї, молдовани, татари, цигани та інші національності і етнічні групи, які складають 4,0%. Перелічені національності та етнічні групи зберегли свою національну традиційну культуру та мову, яка має місце здебільшого у побуті, а також можна це побачити і почути на різних фольклорних святах. Але тут проживають і нечисленні етнічні групи, такі, як: інгуші, іспанці, кабардинці, калмики, киргизи та ін., які не зберегли своєї культури. Як свідчать чинні дослідження із 104 національностей і етнічних груп зберегли свою національну культуру лише 41. Це є яскравим підтвердженням того, що відбуваються з одного боку процеси соціальної акультурації, а з другого – соціальної декультурації.

У процесі взаємодії етнічних культур виразно викристалізуються фактори, що впливають на культурну дифузю. З одного боку, це ступінь інтенсивності контактів. З другого – це умови контакту. Вони можуть бути природними, але можуть бути і насильницькими. Насильницьке нав'язування культури неминуче викликає відторгнення і, подальший розвиток подій – надмірну акцентуацію власної самобутності, історичної пам'яті, мови. За таких обставин етнічна культура має здатність відповідати на дискомфорт, викликаний появою інноваційних елементів своєю внутрішньою

перебудовою, це як правило призводить до виникнення різних об'єднань, угруповань тощо, які починають „боротьбу” за свою національну (етнічну) культуру.

Саме це має місце в Донецькому регіоні. Як приклад, створення найрізноманітніших об'єднань: грецьке товариство, німецьке товариство, єврейське товариство, вірменське товариство тощо. Всі існуючі товариства прагнуть зберегти свою національну культуру, для чого вони створюють недільні школи, вимагають побудови відповідного культового закладу тощо.

Таким чином, можна стверджувати, що *міжетнічні культурні комунікації* сьогодні – це трансляція культурних цінностей через безпосереднє спілкування людей. Це феномен культури багатонаціональної сучасної спільноти, а тому він стає дуже важливим фактором побудови громадянського суспільства в сучасній Україні.

Міжетнічна культурна комунікація відбувається, як правило, між великими групами людей (етнічний рівень). *Етнічний рівень* міжкультурної взаємодії спостерігається між локальними етносами, етномовними, історико-етнографічними (за спільністю духовної культури), етноконфесійними та іншими спільностями.

В основі етнічної єдності лежить уявлення про наявність кровних зв'язків між групами людей, що утворюють етнос [3, 586]. Етнічна культура, як свідчать результати дослідження, яке було проведене на території Маріупольської міської ради у 2004 році (n=1280), стосується здебільшого повсякденної життєдіяльності етносу і включає мову, норми, звичаї, норми, мораль, цінності, знання, вірування, види народного мистецтва, знаряддя праці, одяг, їжу, будівлі, засоби пересування, обряди, традиції тощо. Як і будь-яка культура, етнічна культура постає як єдність спадковості і оновлення. Оновлення культури може бути *ендогенним* (що виникло всередині культури без впливу ззовні) і *екзогенним* (що виникло завдяки запозиченню ззовні), що є результатом *міжкультурної комунікації*. Саме на досліджуваній території переважає національна спадковість і *екзогенне* оновлення, яке виникло під впливом чи навіть тиском з боку влади. Це і створювало своєрідну взаємодію етнічних культур. Так, наприклад, греки, щоб створити краще майбутнє для своїх дітей, одружувались із представниками росіян чи українців, що давало можливість змінити національність дітей (дані поглибленого інтерв'ю). Те саме можна сказати і про інші етнічні групи (німці, болгары, євреї тощо). Після здобуття Україною незалежності частина населення, яка проживає на території Маріупольської міської ради,

почала повертати свої національності, що також викликало певну нестабільність у громадянському суспільстві, а отже, створило своєрідну взаємодію культур на етнічному рівні.

У взаємодії культур на етнічному рівні проявляються щонайменше дві тенденції: взаємне засвоєння елементів культури – сприяє інтеграційним процесам, взаємному культурному обміну і збагаченню, а також підсилення етнічної самосвідомості, прагненням до закріплення етнічної специфіки. Взаємне засвоєння елементів культури зближає етнічні групи, сприяє *міжетнічним культурним комунікаціям*, але це тільки у етносів з численним складом населення, зате у нечисленних відбувається поглинання однією культурою іншої, що гальмує розвиток власної культури, у результаті чого і виникають, напевне, перелічені вище угруповання та етнічні об'єднання.

Потрібно зазначити, що *міжетнічна культурна комунікація*, яка виражається у підсиленні контактів, двомовності, збільшення кількості змішаних шлюбів тощо, ще не веде до встановлення культурної спільності. Культура етносу не тільки забезпечує його інтеграцію і стабільність як системи, вона виконує і етнодиференційну функцію, що виявляється у поділі на „своїх” та „чужих”. Кожний етнос сприймає буття інших етнічних груп як зовнішнє явище і розрізняє його за несхожістю культури. Відношення до нього може викликати цікавість або не сприйняття. Може виникати і певне проникнення однієї культури в іншу без втрати взаємного розділу. Тобто, відбуваються певні культурні контакти. Завдяки культурним контактам формуються *елементи міжетнічної культурної комунікації*. До елементів такої міжетнічної культурної комунікації можна віднести мови міжетнічного спілкування.

Як ми вже відзначали, у більш великих етносах відбувається рівноправне злиття культур (це не значить, що культури додаються, ні, виникає *третья культура* міжетнічної комунікації). Наприклад, як показали чинні соціологічні дослідження, у змішаних шлюбах, де один член сім'ї українець, а інший грек, зберігаються три культури: українська, грецька, російська. Такі сім'ї вільно спілкуються трьома мовами, включаючи дітей. Тут прививається повага до всіх національностей та етнічних груп. Тобто, за таких умов, ніби іде паралельний розвиток культур. Але слід зазначити, що розвиток культури, яка відірвана від своєї історичної батьківщини, досягнувши певного рівня, припиняється і зберігається лише на рівні успадкованої культури („закон діаспори”).

Потрібно звернути увагу і на те, що грецька мова (мова діаспори)

не отримала належного розвитку ще й тому, що вона є відокремленою від сьогоднішньої Греції не тільки відстанню але і різністю мов. Греки Приазов'я зберігають свої етнічні мови: урумську (греко-татарська етнічна група) і румейську (греки-елінці) та зовсім не знають новогрецької мови. Навіть при створенні відповідних умов для вивчення новогрецької мови на перших порах виникали конфліктні ситуації. Зараз ситуація дещо змінилася, але її змінила молодь, в основному студенти факультету грецької філології Маріупольського державного гуманітарного інституту, які проходять практику у Греції і прагнуть поїхати чи то на навчання, чи то на роботу за кордон (діє швидше стимул, ніж жадоба до повернення національних традицій). Зате маленькі етноси, не маючи можливості спілкуватися між собою, стали самотніми представниками своєї національної культури, і підпорядкували свою культуру культурі „більшості”. У досить малих етносах (1-2 особи) мова та традиції зникли повністю. Подібні явища торкнулися багатьох регіонів України, але особливо це яскраво помітно у Донецькій області.

Як показали проведені соціологічні дослідження, більшість респондентів (73,2%) на запитання: „Яка мова переважає у Вашій сім'ї?” - відповіли: „мова, прийнята у даному регіоні (російська)”, а на запитання: „Якій мові Ви навчаєте своїх дітей?” відповідають: „намагаюся зберегти національну мову та навчити мові даного регіону”. На запитання: „Якою мовою Ви спілкуєтесь на вулиці, на роботі?”, відповіли: „у залежності від обставин”, а на запитання: „Як повинні складатися відносини між людьми різної національності?” дали відповідь: „має відбуватися повне взаєморозуміння, яке будується на рівноправності”.

Такі відповіді вказують на те, що населення даного регіону прагне до взаєморозуміння, але воно адаптувалося до певних умов регіону. Тобто відбулося певне поглинання однією культурою іншої, хоч і збереглися міжетнічні культурні особливості. Це особливо торкнулося першооснови культури – мови. На запитання: „Чи у Вашому регіоні існують національні кордони із-за національної багатоманітності?” більшість респондентів (52,2%) сказали „так”.

Якщо дані, отримані під час опитування, проведеного на території Маріупольської міської ради, порівняти з даними моніторингу, проведеного Інститутом соціології НАН України „Українське суспільство 1994-2004” то можна помітити, що ситуація сьогодні в цілому по Україні не дуже змінилася у порівнянні з 1994 роком. Використання української мови збільшилося на 1,7%,

іншими мовами на 0,2%, використання російської зменшилося на 1,9% [4, 636]. Ситуація змінюється дуже повільно із-за відсутності відповідних для цього умов розвитку (нечисленна кількість шкіл з навчанням рідною мовою, відсутність друкованих засобів масової комунікації, виданих рідною мовою тощо). Звичайно це створює певне напруження, а звідси і відповідну *міжкультурну комунікацію*.

Як відомо, будь-яка етнічна культура завдяки певним нормам, цінностям, ідеалам формує свій особливий культурний соціум, свою форму соціально-культурного спілкування, свої морально-етичні засади суспільного життя, включаючи власні типи мислення, ціннісні орієнтації, що спираються на притаманне конкретному етносу самобутнє світосприйняття. Але до цього ще додаються ті світоглядні виміри, яких набуло суспільство під дією культур, що мали вагомий вплив на розвиток етнічних груп і національностей. Саме це підтверджують наведені вище результати соціологічного дослідження. Однак це не спростовує можливостей діалогу між різними культурами, що має стимулювати процес їхнього саморозвитку, бо між ними постійно відбуваються процеси соціальної акультурації і декультурації.

Приймаючи до уваги висловлене вище, потрібно мати на увазі і те, що суб'єктом міжетнічного культурного спілкування виступає сама людина з притаманною їй культурою. Кожна людина (добровільно чи ні) входить до складу тієї чи іншої суспільної групи, яка також у свою чергу володіє певною культурою, що впливає на її поведінку. Поведінка людини визначається системою суспільних відносин і культурою, в які вона включена. Якщо поведінка – це реакція на внутрішнє і зовнішнє подразнення, то слід стверджувати, що кожний індивід (суб'єкт комунікативної дії) водночас відчуває два подразнення: своє внутрішнє і зовнішнє. Саме внутрішнє і створює його сприйняття чи не сприйняття іншої культури (індивіда). Звідси кожний учасник *міжетнічної культурної комунікації* володіє своєю власною системою правил, але ці правила обумовлені його соціокультурною належністю, до якої потрібно віднести не тільки національну (етнічну) культуру, але і культуру всіх груп, у які включений той чи інший індивід, його освіту, виховання, професію, сімейний стан, самосвідомість, матеріальну і духовну культуру, рівень суспільної свідомості тощо [5, 229].

Як бачимо, комунікація в житті людини відіграє чи найбільшу роль. Вона впливає на формування рис, типових для даної спільності. Комунікація соціалізує суспільство, створює певні

відносини. Звичайно є ще дуже багато чинників, які впливають на ці процеси взагалі, і на *міжетнічну культурну комунікацію*, зокрема. Відомий радянський соціолог Л.П.Буєва пише: „Спілкування може бути стихійно-діючим „механізмом тиражування” певних якостей людини; за його допомогою більш чи менш випадкові індивідуальні варіації думок, настроїв, цінностей, певні якості особистості стають типовими і отримують масове розповсюдження, якщо вони відповідають вимогам і запитам даного середовища. Можна сказати, що спілкування є своєрідним соціальним механізмом типізації...” [6, 122]. Як бачимо, „механізм тиражування” тих якостей людей, які були необхідні у свій час, відбувся, про це свідчать чинні соціологічні дослідження, але етнічні групи і спільноти все ж намагаються попри все зберегти своє етнічне (національне) „обличчя”.

Кожна культура і культурна епоха організовані на підставі своїх правил, як самостійні системи, мають свої умови прояву. Відповідно і свідомість, і психологія спільнот мають адекватні, а, отже, специфічні структури в діяльній, комунікативній, когнітивній та емоційній сферах.

Кожна з етнічних культур має свої особливості у структурах сприймання простору, часу, кольору, звуку, запаху, руху тощо. Кожна з них формує свою картину світу [7, 23]. Наприклад, в кожній із систем культури простір життя особистості стає об’єктом суспільних відносин, набуває змісту, значення, він маркірується, ієрархізується, впорядковується, стає соціальним простором. Але кожна культура даний соціальний простір організує по-своєму, створює свою систему значень, відносин, пріоритетів, цінностей, норм, вимог, символів тощо. Він набуває психологічних і моральних змістів, по відношенню до нього виробляються критерії прекрасного і потворного, в ньому виділяються точки, позиції престижного місця і штрафного, небажаного тощо. Навіть якість бачення є результатом етнізації особистості і визначається культурою. Це створює певний спосіб життя суспільства, чи окремих етнічних груп. За ознаками способу життя культуру можна поділити на *колективну* і *індивідуалістичну*. Яскравими прикладами такої культури можуть бути східні „рисові” культури, наприклад, японська культура. Основний принцип японців – бути, як всі. Це означає: не виділятися з колективу ні за зовнішністю, ні за внутрішніми особливостями, стримувати в собі особистісні інтереси, здібності, таланти тощо і все це підпорядковувати інтересам колективу [8, 7-8]. *Колективна культура* японців і визначає їхній спосіб життя і поведінки вже від

самого раннього дитинства і до останнього дня.

Для порівняння, американській чи англійській культурам притаманний *індивідуалістичний* спосіб організації життя. Якщо *японська культура* вимагає „розчинення” людини в колективі, підпорядкування своїх потреб та інтересів суспільним, усвідомлюючи свою повну залежність від суспільства, то *індивідуалістичні культури* базуються на протилежному принципі підкресленої поваги до „прав” людини, до його індивідуальних здібностей, потреб і намагаються виховати незалежність. Без сумніву, це результати історичного розвитку суспільств.

Колективізм та індивідуалізм, які лежать в основі культур і певні істотні відмінності між ними, тісно пов’язані з уявленнями про „горизонтальні” та „вертикальні” типи суспільства. Хоч, як свідчить історія, у всі часи людство прагнуло „рівності”. Але ж люди народжуються не тільки рівними, але і різними, і рівності протистоїть „різність” людей, їхня різноманітність, індивідуальність, а звідси – ідея рівності суперечить ідеї індивідуальності. Рівність передбачає нівелювання, опосередкованість людей, які підпорядковують свої бажання і потреби вимогам колективу, що „розчиняє” своє „я” у „ми”. Саме це відбувалось за радянських часів на території колишнього Радянського Союзу, включаючи Україну і наслідки цього ми бачимо ще сьогодні.

Подивимось, що зараз відбувається в Україні?

Після декількох десятків строгої ізоляції України від світу раптові можливості широкого спілкування з іншими народами створили ефект „забороненого плоду” і призводять до певних зіткнень, конфліктів культур, культурного шоку, які викликані небаченою перепорою – культурним бар’єром. Українське населення сьогодні повинне усвідомити відмінності культур, можливість конфлікту, місце своєї культури (етнічної і національної) у єдності суспільства, яке називається українською нацією. Це найважливіші умови для ефективного і безпечного спілкування з представниками інших культур. Звичайно для такого взаєморозуміння повинна бути стабілізація суспільства і відсутність „штучного” настроювання одних етнічних (національних) груп чи навіть регіонів проти інших, як ми це бачили під час виборів Президента України чи парламентських перегонів. Саме це і створить цілісність суспільства (національну єдність).

Як відомо, національна єдність виникає як на моноетнічній, так і на поліетнічній основі через спільну господарську діяльність

і державно-політичне об'єднання. Це доповнюється і формуванням відповідної культури. Національна культура уявляє собою сукупність традицій, норм, цінностей і правил поведінки, спільних для представників однієї нації, держави. Оскільки нація охоплює державно-організоване суспільство, а для суспільства характерні стратифікація і соціальна структура, то поняття національної культури охоплює субкультури соціальних груп, яких може не бути в етнічних культурах. Етнічні культури можуть входити до складу національної, як і культури представників інших націй. Все це створює певний простір для *міжетнічної культурної комунікації* в межах загальної культури суспільства.

Етнічне – невід'ємний вимір людського співжиття. В умовах поліетнічності населення України її етнонаціональна політика є важливою складовою гуманітарної політики держави в цілому. Це пов'язано з тим, що консолідація українського суспільства й, тим самим, зміцнення української державності можливі лише за умови створення сприятливих умов для розвитку всіх етнічних спільнот, оптимального врахування їхніх інтересів. Будь-яке порушення цих правил веде до певних конфліктів (приклад, „Вибори-2004”).

Саме такий підхід повинен бути покладений в основу державної етнонаціональної політики України, котру слід розглядати як систему заходів, спрямованих на регулювання *міжетнічної культурної комунікації* у державі. Метою цієї політики має стати забезпечення міжнаціональної злагоди та усунення чинників міжетнічних конфліктів у суспільстві шляхом оптимального врахування інтересів і створення сприятливих умов для розвитку української нації, корінних народів та національно-етнічних спільнот.

Етнонаціональна політика базується на принципах нерозривності прав людини й прав національностей; рівності конституційних прав і свободи та рівності перед законом усіх громадян незалежно від їхнього етнічного(національного) походження; гарантуванні повної та рівноправної участі громадян України різних національностей у всіх сферах життя українського суспільства, розв'язанні етнополітичних суперечностей і конфліктів мирними засобами, а особливо підняттям поваги до кожної національно-етнічної спільноти у свідомості всього населення України.

Як свідчать проведені соціологічні дослідження, особливо важливою для населення є *мовна політика держави*, від виваженості якої значною мірою залежить стабільність міжетнічних (міжнаціональних) відносин у державі, мир і злагода в суспільстві,

а значить побудова громадянського суспільства в сучасній Україні. І це не дивно, бо мова – ретранслятор культури суспільства і, „відібравши” від національно-етнічних спільнот мову, знищуємо цілий пласт етнічної культури, позбавляємо життєвого образу певну групу населення. Мовна політика, що становить систему поглядів, принципів і пріоритетів щодо етномовного розвитку країни, виходить з потреби забезпечення розвитку України як суверенної демократичної держави, консолідації українського народу, а також створення такої суспільної атмосфери, яка б унеможлиблювала будь-які ускладнення чи конфлікти на мовному ґрунті. Як свідчать дані дослідження, проведеного Інститутом соціальної та політичної психології АПН України, ймовірність виникнення міжнаціональних конфліктів в Україні оцінюється в 1,1 бали за 10-бальною шкалою. „Найгарячішою” точкою є Крим, де ймовірність виникнення таких конфліктів становить 4,3 бали, тобто, на жаль ситуація така в Україні існує [1, 379-380]. Як бачимо, в основі порозуміння етнічних і національних спільнот лежить комунікація. Саме *міжетнічна культурна комунікація* є важливим фактором побудови громадянського суспільства в сучасній Україні.

1. Україна: утвердження незалежної держави (1991-2001) // К.: Альтернативи, 2001. – 704с. 2. Погрібний А. Більше «полі» ми – чи «моно»? // Літературна Україна. – 2003. - №10. – С.2. 3. Основы теории коммуникации // Под ред. М.А.Василика. – М.: Гардарики, 2003. – 615с. 4. Українське суспільство 1994-2004: моніторинг соціальних змін // К.: Інститут соціології НАН України, 2004. – 705с. 5. Слющинський Б.В. Міжкультурна комунікація як феномен сучасної культури // Нова парадигма. – 2004. – Випуск 37. – С.229. 6. Буева Л.П. Общение как объективный социальный процесс «типизации» и индивидуализации личности // Социальная структура социалистического общества и всестороннее развитие личности. – М.: Наука, 1983. – С.122. 7. Шульга Н.А. Этническая самоидентификация личности. – К.: Інститут соціології НАН України, 1996. – 200с. 8. Лингвистика и межкультурная коммуникация // Вестник Московского университета, 2003. – №2. – С. 7-8.